

Дражен Перић

Православни богословски факултет

Универзитет у Београду

e-mail: drazperic@yahoo.com

ДАР ЛЈУБАВИ БОЖИЈЕ СТВОРЕНОМ ЧОВЕКУ: ТУМАЧЕЊЕ ИЗРАЗА τὸ φίλτρον ΚΛΙΜΕΝΤΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙЈСКОГ

Анстракт: У раду се разматра један интересантан аспект антрополошке мисли Климента Александријског. Ради се о Климентовом схватању и разумевању благодатног дара љубави Божије створеном човеку, са посебним освртом на тумачење релевантног израза τὸ φίλτρον. Бог је љубав и Он Себе несебично дарује човеку, да би могао да учествује и заједничари у божанском љубавном начину постојања. Климент експлицитно наводи да је човек јединствен и вољен од Бога и као такав је, засигурно, вредан и достојан Бога и љубави Његове. Рад разматра сусрет силазеће љубави Божије и узлазеће љубави човекове. Ради се о узајамној љубави, о љубави Бога према човеку и љубави човека према Богу. Реч је о љубави која иде у оба смера, али увек има исходниште у човекољубивом Богу, који је дарује богољубивом човеку. Климент у дијалошком тону истиче и наглашава круцијални однос божанске љубави и човекове пријемчивости на исту. У свему овоме, свакако да посебну улогу има неизоставни и спасавајући Божији љубавни дар човеку, који Климент Александријски карактеристично назива – τὸ φίλτρον.

Кључне речи: Климент Александријски, човек, љубав Божија, τὸ φίλτρον, љубав, мајчинска љубав, благодатни дар, Логос, човекољубиви Бог, богољубиво биће.

Уводне напомене

Према Клименту Александријском постоји један важан аспект иконе Божије у човеку, а то је љубав и љубавна наклоност (љубавни однос)¹ према Богу и ближњем. Климент сматра да је главни догађај Очовечења Бога био мотивисан првенствено љубављу, јер је „сам Бог љубав, и због љубави нам је постао видљив“². Пошто је Бог љубав и ствара човека из љубави, Он искрено љуби човека и једини јесте истински и осведочени човекољубац. Климент Александријски често напомиње и понавља да је Господ човекољубив и

¹ Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Αὕτη εἰς τὸ ἀνεκδιήγητον ὕψος ἀνάγει ... «Ἀγάπη» τοῖνυν καὶ «ὁ Θεὸς» εἴρηται, ἀγαθὸς ὢν, οὗ «ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται», μήτε ἀδικοῦσα, μήτε ἀνταδικοῦσα ποτε, ἀγαθοποιοῦσα δὲ πρὸς πάντας ἀπαξαιπλῶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Δ', 18; PG 8, 1320A-1321B.

² Ἔστι δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀγάπη καὶ δι' ἀγάπην ἡμῖν ἐθεάθη. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος 37, ΕΠΕ 129, 576. Уп. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος, PG 9, 641C: ἔστι δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀγάπη καὶ δι' ἀγάπην ἡμῖν ἐθηράθη. Уп. Φαράντου 1971, 173-174.

добар³. Човекољубиви Бог⁴ је и Педагог (Васпитач) својим створењима⁵. Климент сматра да је људско биће веома мило и драго за Бога, управо због тога, човек представља најмилије створење Божије. Оно што је посебно важно нагласити у вези са Климентовом антропологијом јесте чињеница да александријски теолог много пута понавља и инсистира на тврдњи да је Бог једини прави човекољубац и да истински воли људска бића. Међутим, поставља се питање: зашто је то тако? Због чега Бог толико воли човека, односно због чега је одлучио да своју љубав подели са човечанством? Како то, да човек као прах земаљски, или, пак, као логосно створење прима љубав и узвраћа љубав Богу? Климент сматра да се на основу саме приповести *Књиге Постања* може проницљиво приметити да је Бог све створио својом заповешћу, међутим, само човека ствара на сасвим другачији и посебан начин. Бог човека пажљиво ствара и формира „својим рукама“, истовремено му удахњујући нешто изразито и специфично своје⁶, своју преизобилну љубав, очигледно желећи да је несебично подели са створеним човеком.

Климент Александријски у свом познатом делу *Педагог* између осталог се занима и самим стварањем човека, при том, имајући сасвим неуобичајену антрополошку поставку. Климент истовремено говори о стварању, али и о слободном изабире или одабиру човека од стране Бога. Наиме, расправљајући о самом разлогу човековог стварања, он првобитно каже да је Бог створио и изабрао човека због њега самога⁷. А онда, у наставку наводи два могућа разлога стварања. Први разлог је да је човек створен од Бога због њега самога, а други да га је створио и изабрао због нечега другог. У занимљивом покушају да образложи ова два претходно наведена разлога стварања човека, Климент их образлаже и тумачи на следећи начин. У првом случају, ако је Бог изабрао човека због њега самога, то значи да Бог будући да је добар, ствара и љуби доброга човека, а сам благодатни дар љубави се дарује и налази се од самог почетка унутра у човеку. Климент ово назива Божије удахнуће. У оном другом случају, ако је Бог изабрао човека ради нечега другог, Климент тврди да Бог није имао другог разлога да створи човека, осим следећих претпоставки: Бог се без човека не би показао као Добар Створитељ, нити би, пак, сам човек могао да дође и допре до познања Бога. Климент, потом сасвим логично закључује, да Бог, засигурно, не би саздао све што је саздао због човека, да није створио човека⁸. Климент ће на крају овог свог излагања о разлозима стварања човека навести и нешто веома интересно и просветљујуће о самом Богу, односно о Божијој вољи и свемоћи, говорећи следеће: „А снагу коју је имао сакривену у себи – хтење – Бог је испунио по сили стварања споља [...] Бог све што је имао то је видео и све што је пожелело то је постало. Богу није ништа немогуће“⁹.

³ Ἐκλαθόμενοι δὲ τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς φιланθρωπίας, ὅτι δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐγένετο. [...] Φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Θεός, φιάνθρωπος ἄρα ὁ Λόγος. [...] Πῶς οὖν, φασίν, εἰ φιάνθρωπος ἐστὶ καὶ ἀγαθὸς ὁ Κύριος, ὀργίζεται καὶ κολάζει; Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 8; PG 8, 325A-328B.

⁴ Нешто више о човекољубљу (филантропији) Климента Александријског види: Krstic 2012, 67.

⁵ Αὐτὸς ὁ φιάνθρωπος Θεὸς ἐστὶ παιδαγωγός. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 7; PG 8, 316B-317A.

⁶ Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κελεύων μόνον πεποίκειν, τὸν δὲ ἄνθρωπον δι' αὐτὸ ἐχειροῦργησεν καὶ τι αὐτῷ ἴδιον ἐνεφύσῃσεν. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 3; PG 8, 257A.

⁷ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 3; PG 8, 257AB.

⁸ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 3; PG 8, 257AB.

⁹ Καὶ ἦν εἶχεν ἐναποκεκρυμμένην ἰσχύν, τὸ βούλεσθαι, ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἔξωθεν τοῦ πεποιημένου προσανεπλήρωσεν δυνάμεως, [...] καὶ ὁ εἶχεν εἶδεν καὶ γέγονεν ὃ ἠθέλησεν οὐδὲν δὲ ὁ μὴ δύναται Θεός. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 3; PG 8, 257BC.

Тумачење израза - τὸ φίλτρον

Покушавајући да дамо одговоре на претходно постављена питања, неизоставно је потребно да се осврнемо на један веома занимљив израз, који Климент Александријски назива *τὸ φίλτρον*. Овај израз је суштински повезан и стоји у корелацији са постављеном проблематиком љубавног односа између Бога и човека. Наиме, приликом саздавања првог човека Адама Створитељ му је предао и удахнуо нешто, што Климент назива *τὸ φίλτρον*¹⁰. Овде ћемо покушати протумачити само значење поменутог израза, са посебним освртом и нагласком на саму сврсисходност овог благодатног дара. У том смислу, овај израз (τὸ φίλτρον) би могао да означава благодатни дар љубави Божије, љубавну наклоност, као и саму способност и могућност човекове пријемчивости ка истој. Климент јасно каже да је *τὸ φίλτρον* дато, предато и удахнуто човеку од Бога, односно да је то било унутар човековог бића и да се назива удахнуће Божије (*ἐμφύσημα λέγεται Θεοῦ*)¹¹. Према томе, израз *τὸ φίλτρον* представља унутрашњи љубавни дар (љубавни шарм или љубавна драж)¹², који је Бог, с посебним разлогом и циљем, предао и просто удахнуо унутар човека. Исто тако, овај израз може да означава способност људи да изнутра, на прави начин, искусе и доживе деловање љубави Божије.

Могли бисмо рећи, да ово на посебан начин представља човека, који је створен од Бога из преизобилне љубави и за љубав. Човек је створен са унутрашњим *τὸ φίλτρον* да би могао да воли, да љуби, али и да овим благодатним даром љубави има способност и моћ да сличи и да се уподоби своме Творцу, тј. да буде биће љубави Божије. Овај израз *τὸ φίλτρον* представља и својеврсно „љубавно средство“¹³ и посебну љубавну способност или дар, који омогућава човеку да буде љубављу очаран, шармиран, али исто тако, да буде слободан и способан да ту љубав подели, тако што ће, у истој да заједничари са Д/другим. Наиме, просто речено, то представља љубавни однос тј. слободну, љубавну и личну заједницу са Д/другим. Наравно, овде је важно нагласити и подвући да оно што Климент Александријски назива *τὸ φίλτρον*, то је првобитно било ексклузивно само у Богу, односно било је првенствено везано само за Бога. Наиме, Бог као Света Тројица и јесте слободна, љубавна и личносна заједница Оца и Сина и Светога Духа. Међутим, пошто Бог, према Клименту, веома воли човечанство, будући да је истински човекољубац, благоизволео је да удахне ову посебну љубавну способност и саму пријемчивост за љубав и у своје најмилије створење човека. У том смислу, важно је истаћи, да је Бог циљано даровао, напосто удахнуо и усадио у човека *τὸ φίλτρον*, као неутољиву жељу за тражењем Његове заједнице и љубави, као и љубави према ближњима. Према томе, овај израз *τὸ φίλτρον* представља благодатни дар љубави Божије створеном човеку, као јединствени знамен његове љубавне пријемчивости и као својеврсни љубавни „филтер“, кроз који треба неизоставно да пролази и да „се филтерише“ сваки његов однос са Богом, ближњим и целокупном творевином.

¹⁰ *Εἰ μὲν οὖν δι' αὐτὸ αἶρετόν, ἀγαθὸς ὢν ἀγαθὸν ἠγάπησεν, καὶ τὸ φίλτρον ἔνδον ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦθ', ὅπερ ἐμφύσημα λέγεται Θεοῦ*. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγός Α'*, 3; PG 8, 257B.

¹¹ Исто.

¹² Џон Бер (John Behr) овај Климентов израз *τὸ φίλτρον* преводи на енглески управо као „love charm“, односно као љубавни шарм или љубавну чар или драж. Конкретно о томе види: Behr 2000, 136.

¹³ У познатом речнику грчког језика лако је уочљиво да се овај израз *τὸ φίλτρον* изводи од глагола *φιλεῖ* што значи љубити, волети. Овај израз означава и оно чувено магично пиће љубави или еликсир љубави. Такође, означава и саму љубав, љубавну наклоност и нежност, и то углавном родитеља према деци, односно саму мајчинску љубав (*μητρικὸ φίλτρον*). Нешто подробније о томе види: Μπαμπινιώτη 1998, 1910.

После Климента Александријског који о дарованој љубави говори користећи овај конкретни израз *τὸ φίλτρον*, имамо и друге Свете Оце који о томе говоре на исти или веома сличан начин. Свети Јован Златоусти у својим *Коментарима на Посланицу Ефесцима* говори о љубави која је урођена у човеку, односно о љубави која је просто усађена од Бога на самом почетку стварања. Светитељ Златоусти говорећи о тој љубави, такође користи идентичан израз *τὸ φίλτρον* као и Климент Александријски. Он о томе каже следеће: „Јер је Бог поставио унутар наше природе *φίλτρον*, да љубимо једни друге. Јер свако живо биће, вели, љуби њему сличнога, а човек свога ближњега. Видиш да имамо још из наше природе (усађена) семена ка врлини?“¹⁴. Исто тако, и Свети Григорије Ниски нешто слично ће утврдити говорећи: „Јер, љубав је управо то: унутарња повезаност са жељеним. Према томе, када душа, поставши проста и једнообразна и богообразна, пронађе уистину просто и невештаствено добро, које једино заиста јесте достојно љубави и жеље, она се сједињује и прожима са њим кроз деловање и енергију љубави“¹⁵. Нешто касније, Свети Максим Исповедник позивајући се на Светог Дионисија Ареопита, маестрално ће описати љубавно деловање Бога говорећи да се Сâм Бог понекад назива: „као Ерос и као Љубав, Божанство покреће, а као Еросно Жељени и као Љубљени, покреће к Себи сва бића која у себи могу имати ерос и љубав. И још јасније говорећи: покреће се тако што остварује унутарњи однос ероса и љубави код бића која су способна да их имају, и тако што по природи привлачи склоност оних који се к Њему крећу. И опет: покреће се и покреће (друге) тако што жуди да жуде (за Њим), што жели да га желе и што љуби да Га љубе“¹⁶.

Можемо рећи да све претходно наведено представља, у ствари, онај ексклузивни дар љубави Божије, дарован човеку на самом почетку стварања од Бога, да би то човеку суштински помогло да се слободно и из љубави сједини са Богом. Према томе, могли бисмо рећи да израз *τὸ φίλτρον*, код Климента Александријског, представља сам благодатни дар љубави Божије, који представља онај „чаробни љубавни напиток“ и чудесни духовни покретач дарован човеку од Бога, и то од самог почетка, са посебним циљем, да би човек управо том љубављу превазишао себе, иступајући из своје индивидуалности и самодовољности, да би се онда посегнуо и покренуо ка неком Другом. Могли бисмо рећи да овај израз *τὸ φίλτρον*, представља саму љубав Божију коју је Бог даровао човеку, коју је ставио у срца људи да истовремено представља љубавни зов и позив да изађу из себе самих, да одбаце грешно самољубље и индивидуални живот. Наиме, ово је све потребно човеку да би заједничарио и учествовао у истинској љубави, будући да права и истинска љубав не оставља залубљене да припадају себи самима, него својим љубљенима и да више не живе свој живот, него живот љубљеног и то обиљем љубави испуњени. Ово најбоље описује и илуструје Климент Александријски говорећи о гностику као идеалном типу хришћанског верника и мудраца¹⁷, који силом љубави и једино кроз љубав постиже само достојанство пријатеља Божијег. Дакле, према Клименту, „љубав уздиже до неизрециве висине“¹⁸, до саме висине и достојанства пријатеља Божијег. Према томе,

¹⁴ *Ἐνέθηκε γὰρ ὁ Θεὸς φίλτρον τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ, ὥστε ἀλλήλους ἀγαπᾶν. Πᾶν γάρ, φησί, ζῶον ἀγαπᾷ τὸ ὅμοιον αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. Ὁρᾷς ὅτι πρὸς τὴν ἀρετὴν ἔχομεν ἀπὸ τῆς φύσεως σπέρματα;* Ἰωάννου Χριστοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴν* 2, PG 62, 20.

¹⁵ Григорије Ниски 2016, 209.

¹⁶ Максим Исповедник 2017, 247-248.

¹⁷ Нешто више о Климентовом схватању гностика као идеалног типа хришћанског верника и мудраца види: Χρήστος 1991, 796-799, Σκουτέρη 1998, 523-531, Παπαδοπούλου 1982, 345-346, на српском: Пападопулос, 2012, 279-280.

¹⁸ *Αὐτὴ (ἀγάπη) εἰς τὸ ἀνεκδιήγητον ὕψος ἀνάγει.* Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* Δ', 18; PG 8, 1320A.

гностик у основи свога деловања поставља љубав, јер љубав је најсветији и најважнији разлог свакога знања¹⁹. Климент тврди да љубав свог носиоца узвишава до степена пријатеља Божијег, тако да силом и дејством љубави прави гностик достиже савршенство правог мужа у мери савршеног узраста, али исто тако „гностик бивајући заљубљеник једног истинског Бога постаје уистину савршени муж и пријатељ Божији, који се убраја у ред Сина Божијег“²⁰.

Из свега до сада предоченога, лако се да закључити да је љубав човекова (ако је права и истинска), у ствари љубавна енергија, која обавезно партиципира у благодатном дару Божије љубави. Ово је љубав на коју Сâм Бог позива. Због тога, ова права и истинска љубав мора бити човекова неисцрпна снага, пут, сврха и циљ. Она засигурно треба да буде човеков избор, његова слободна одлука, као и његов одговор и одазив на Божији позив на љубав. Божији позив је позив љубави упућен исконском човековом чину слободе, тај позив није крути закон, већ слободни благодатни зов. Божији и јеванђелски позив на слободу и љубав јесте позив на специфичан начин сусрета двају слобода, на специфичан однос двају воља и двају љубави, божанске и човечанске. Подразумева се, да у њима, засигурно нема места за било какву врсту присиљавања или утилитарности. На тај начин, може се протумачити и онај љубавни позив и глас који је Господ упутио апостолу Павлу, тј. Савлу пред Дамаском, у вези са његовим гоњењем (Дап. 9,4), који је, у ствари, представљао „зов упућен слободи, дубини срца, зов љубави [...] неочекивани дах Духа Светога у окорелој души“²¹. Дакле, љубавни позив јесте благодат увек окренута слободи, слободном избору из љубави, наравно без икаквих присила, наредби и пријетњи. Љубав Божија се човеку никад на силу не намеће, нити га присиљава на обавезан љубавни одговор и одазив. Љубав човекова према Богу и свему другом мора бити апсолутно слободна, односно она увек постоји као могућност слободе²².

Поред свега претходно наведеног, свакако је потребно додати да Климент Александријски овај љубавни дар *τὸ φίλτρον* на веома интересантан начин повезује и са родитељском, конкретно мајчинском љубављу. Ова љубав је повезана са унутрашњим мајчинским осећањем љубави, њежности и посебне наклоности. У том смислу, Климент вели да се овај љубавни дар преноси са мајке на дете, предаје се прво ембриону, а после, и тек рођеном детету кроз мајчину крв и млеко. Овај љубавни дар, како то описује Климент Александријски, постаје неопходна храна одојчету, а уједно постоји и пројављује се код мајке, као онај исконски мајчински љубавни осећај и пројава оне познате мајчинске љубавне благонаклоности (*φίλτρον εὐνοίας*) за своје дете²³. Климент Александријски овим као да хоће да каже да од свих љубави на земљи, мајчинска љубав и њена благонаклоност је можда најближа и највернија слика Божије љубави. Мајчинска љубав је предиван дар, благослов и прилика за истинско сведочење постојања и присуства у човековом бићу оне несебичне, безусловне и јединствене љубави, која је веома слична Божијој. Можемо слободно рећи да су мајке (као и сви људи) заиста позвани испољити и изразити безусловну љубав према својој деци, и на тај начин (иако бледо и недовољно), одсликавати и одсијавати љубав коју Бог има према свим људима које је створио. У овом контексту,

¹⁹ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Ζ', 11; PG 9, 493C – 496A. Подробније о самом знању код Климента Александријског види: Lilla 1971, 142-189.

²⁰ Ὁ ἄρα γνωστικός, τοῦ ἐνὸς ὄντος Θεοῦ ἀγαπητικός ὑπάρχων, τέλειος ὄντως ἀνὴρ καὶ φίλος τοῦ Θεοῦ, ἐν υἱοῦ καταλεγεῖται τάξει. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Ζ', 11; PG 9, 496A.

²¹ Вишеславцев 2007, 51.

²² Μαντζαρίδη 1991, 210.

²³ Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκόνησιν αὐθις ἐκτρέφεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ αἵματος γὰρ φύσις τοῦ γάλακτος ἢ ρύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα, ᾧ δὴ καὶ γυνὴ δῆλῃ τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ μήτηρ, δι' οὗ καὶ φίλτρον εὐνοίας προσλαμβάνει. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός Α', 6; PG 8, 308BC.

врло су занимљиве оне речи Господње које проналазимо код пророка Исаије, а које гласе: „Може ли жена заборавити пород свој да се не смилује на чедо утробе своје? А да би га и заборавила, ја нећу заборавити тебе“ (Ис. 49, 15). Овај Исаијин одломак, донекле нам предочава Божанску љубав и мајчинску љубав које су умногоме сличне, постојане и безусловне. Међутим, постоји још нешто посебно и јединствено у овим љубавима према деци и према Божијим створењима, што се овде имплицитно наглашава и подвлачи. У претходно предоченом Исаијиним одломку јасно одзвањају просветљујуће речи истине, које нам откривају да нас Господ воли као своје најмилије, као своју децу и да је та Божија љубав, иако донекле слична, ипак, засигурно већа од мајчинске љубави. Наиме, тамо се каже да мајка може и да заборави своје дете, док нас Господ никада неће заборавити, нити оставити без Своје безусловне Божије љубави. Могли бисмо рећи, да Бог наводећи овде само као слику и пример мајчинску љубав, уствари нам показује како волети и тражи од нас да Га прослављамо и волимо на један јединствени љубавни начин. Он нам је од почетка изнутра дарован и као такав нам је заправо природан и превасходно нама самимима потребан. Говоримо о Божанском дару љубави, о благодатној љубави. Бог као да тражи да и ми своју љубавну силу и саму способност пружања њежне и поуздане љубави према својој деци, искористимо тако, како бисмо пројавили и показали целом свету на Божију јединствену, поуздану и безусловну љубав, коју Он има према сваком човеку као свом створењу. Наиме, сваки човек засигурно представља слободни плод Божанске воље и љубави.

Климент Александријски јасно указује да је Бог веома богат у свом милосрђу и да силом своје милости и добротe непрестано брине и бдије над нама. Бог то чини својом љубављу, иако ми својом створеном природом засигурно нисмо никакви Његови делови, нити смо Његови синови. Сасвим је јасно, да Бог својом природом нема ничега заједничког са нама. Због тога, најузвишенији доказ Божије добротe и љубави се састоји управо у томе, што без обзира на нашу удаљеност, недостојност, подчињеност и апсолутну природну отуђеност наше природе од Бога, Он, ипак, неизоставно брине за нас. Можемо слободно рећи, да са једне стране, приврженост родитеља према својој деци темељи се на пријатељству и дружењу, које се рађа из блискости засноване на природној основи и повезаности. Док, са друге стране, како Климент подвлачи, љубав Божија и божанско милосрђе излива се на нас преизобилно, иако ми немамо никакве суштинске сродности са Богом по природи, нити по својствима, осим оног само једног, али веома суштински важног, а то је, да смо љубавни производ и дело (стваралачке) воље Његове²⁴.

Оваплоћени Син Божији највеће сведочанство љубави Божије

Из свега до сада предоченога, јасно произилази, да је човек изабран од Бога да би истински и вечно постојао, управо захваљујући Божанској вољи и љубави. Према томе, човек као такав, засигурно је апсолутно јединствен и драгоцен пред Богом. Он је Њему својствен и близак, или како каже Климент, човек је створен, изабран и љубљен од Бога, да би био достојан и вредан љубави Божије²⁵. Једноставно речено, човек без љубави би био огољено и осиромашено људско биће, без истинске суштине, без Божанске садржине и без најдрагоценије вредности - без Бога. У том контексту, намеће се логично питање:

²⁴ Θεοῦ δὲ ὁ ἔλεος εἰς ἡμᾶς πλουσίως, τοὺς κατὰ μηδὲν αὐτῷ προσήκοντας, ἢ οὐσία ἡμῶν λέγω, ἢ φύσει, ἢ δυνάμει τῇ οἰκείᾳ τῆς οὐσίας ἡμῶν μονῶ δὲ τῷ ἔργον εἶναι τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς Β'*, 16; PG 8, 1013AB.

²⁵ Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ὃν πεποίηκεν ὁ Θεός, δι' αὐτὸ αἰρετὸν ἐστίν, τὸ δὲ δι' αὐτὸ αἰρετὸν οἰκεῖόν ἐστιν ὅτι περ ἂν ἢ δι' αὐτὸ αἰρετὸν, τοῦτόν δὲ καὶ ἀσμενιστὸν καὶ φιλητὸν. Ἀλλὰ καὶ φιλητὸν μὲν τί ἐστὶ τι, οὐχὶ δὲ καὶ φιλεῖται ἄρα πρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 3; PG 8, 257C.

који је био највиши облик изражавања и испољавања Божије љубави према човечанству? Исто тако, које библијско сведочанство то посебно истиче и поткрепљује? Климент Александријски да би био што уверљивији када говори о човековој изабраности и љубави Божијој према њему каже следеће: „Али како да не буде љубљен онај ради којега је послан Јединородни Логос вере из наручја (Бога) Оца“²⁶. Дакле, љубав Божија се најбоље показала и пројавила у животу Очовеченог Логоса Божијег, у Личности Господа нашега Исуса Христа. Он уистину представља право откровење и оваплоћење истинске љубави и према Богу Оцу и према људима. Свакако да најбоље о свему томе казује Свети апостол Јован када вели: „У томе се показа љубав Божија према нама што је Бог Сина својега Јединороднога послао у свет да живимо Њиме. У томе је љубав, не што ми завољесмо Бога, него што Он завоље нас, и посла Сина својега, као жртву помирења за грехе наше. Љубљени, кад овако Бог заволи нас, и ми смо дужни љубити једни друге“ (1 Јн. 4, 9-11).

На основу свега претходно изреченог, можемо слободно да закључимо да љубав у строго богословском дискурсу, засигурно не стоји у истој вези са психолошким осећањима, емоцијама или чак добротом. Богословски појам љубави тиче се, пре свега, саме Личности Јединороднога Сина Очевог, Господа нашега Исуса Христа. Дакле, богословски и онтолошки карактер љубави Божије нам се најасније предочава и открива у Личности Сина Очевог. Климент Александријски у свом мање познатом делу, које је у виду омилије: *Који ће се богаташи спасити*?²⁷, јасно и недвосмислено наглашава да Сама Личност Јединородног Сина Очевог, у ствари, јесте Сама Љубав Божија, Љубав Бога Оца²⁸. У наставку ове омилије, која је изузетно богословски проткана, сусрећемо и један изванредан исказ Климента Александријског, који нам експлицитно говори о љубави Бога Оца, али на један заиста аутентичан начин. Наиме, Климент говори да је Бог Отац из љубави и због љубавне наклоности према нама „постаје на неки начин“ и Мајка²⁹. У ствари, могли бисмо рећи, као да „преузима улогу Мајке“ (тј. женске природе = ἑθελύνθην), са јединственим циљем да породи Своју Љубав, Возљубљеног и Јединородног Сина Свога, кроз Кога, и у Којем ће створити све што је створио (наравно и самог човека), и у Којем ће конкретно показати своју љубав и милост. Исто тако, требало би напоменути да ће Климент још једном говорити о Богу Оцу Који „преузима улогу Мајке“ у свом делу *Педагог* када буде говорио о ткз. „аналгетичкој дојци“ (*λαθικηδέα μαζὸν*) Очевој³⁰ која, по Клименту, јесте Сам Логос Божији. Видимо да, према Клименту, Сам Логос представља све оно што је егзистенцијално и важно за човека. То се најбоље уочава у исказима да је Логос за њега Педагог и Хранитељ. Надаље, Климент на један много сликовит и живописан начин приказује Оваплоћеног Логоса - Христа као љубав, тело, хлеб, вино, крв, млеко итд. А поред свега тога, Климент Александријски је уверен и да су најблаженији људи управо они који прибегавају „аналгетичкој дојци“ (*λαθικηδέα μαζὸν*) Очевој,³¹ која јесте, као што рекосмо, Сам Логос Божији. Према томе, Господ Исус Христос, Логос Божији је

²⁶ Πῶς γὰρ οὐ φιλεῖται, δι' ὃν ὁ Μονογενὴς ἐκ κόλπου Πατρὸς καταπέμπεται Λόγος τῆς πίστεως; Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 3; PG 8, 257B.

²⁷ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος*; PG 9, 604 – 652. Такође: Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος*, ЕПЕ 129, 528-589.

²⁸ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος*; PG 9, 641C.

²⁹ Исто.

³⁰ Ἐπὶ τὸν λαθικηδέα μαζὸν τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καταφεύγομεν. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 6; PG 8, 301B. Превод израза „аналгетичка дојка Очева“ (*λαθικηδέα μαζὸν τοῦ Πατρὸς*) смо преузели на основу превода издања сабраних дела Климента Александријског у познатој едицији: Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, ЕПЕ 1992, 332-333.

³¹ Исто.

освећено небеско тело, љубав, храна, као и само млеко љубави (*τὸ γάλα τῆς ἀγάπης*)³² које се даје из оне „аналгетичке дојке“ Очево, са којим се хране истинска деца Божија. Наиме, јасно је да је љубљени Логос наш Хранитељ, који даје млеко љубави и изобилно излива крв за нас, спасавајући тако човечанство. Климент децидно вели, да смо ми, кроз Њега поверовали Богу и прибегли оној „аналгетичкој дојци“ Очевој - самом Логосу, Који даје млеко љубави својој деци, додајући да су истински срећна и блажена она деца која сисају од те „аналгетичке дојке“ Очево³³.

Оно што је овде очигледно јесте да Климент ова своја оригинална и веома смела размишљења јасно доводи у везу са предвечним рађањем Јединороднога Сина и Логоса Божијег. Наиме, он овде просто истиче познату чињеницу да је рађање (као и храњење и дојење деце) првенствено својство само мајчинске или женске природе. Због тога, Бог Отац предвечно из љубави се показује и као Мајка (женски Родитељ), а конкретни показатељ овога, према занимљивом мишљењу Климента Александријског, свакако јесте, предвечно рађање Јединородног Сина. Климент у овом контексту износи занимљиво мишљење да Отац из Себе Самога рађа, а да тај Рођени Плод, који је из љубави рођен, није ништа друго, него Сâма Љубав, односно Љубав Очево, Љубав Божија. Према томе, Јединородни Син Божији јесте сама Љубав Бога Оца, али га Климент истовремено представља и као „логосно млеко“ (*τὸ λογικὸν γάλα*) и „млеко љубави“ (*τὸ γάλα τῆς ἀγάπης*)³⁴, са којим Он храни и пита децу своју. Он је, заправо, отеловљење и сама персонификација љубави Божије. Конкретно, овакво мишљење и тумачење о предвечном рађању Сина Очевог, нисмо сусретали и наилазили код других Црквених Отаца и писаца. Овај карактеристичан Климентов пасус због важности преносимо у целини:

„И шта то још треба Богу (дати)? Тајне љубави, и онда ћеш (моћи) созерцавати наручје Очево, које је једини открио Јединородни Бог (Син). А јесте и Он Сâм Бог Љубав и због љубави је нама постао видљив, а Његова неизречивост је Отац, а због Симпатије према нама (љубавне наклоности) постаде Мајка. Јер Отац из љубави (љубећи) показује се као Мајка (као женска природа = ἐθελύνθην) и као велики знак тога јесте да из Самога Себе роди, а Рођени (Син = Христос) Плод из љубави јесте Љубав. Ради тога је и Сâм сишао, зато се обукао у Човека, ради тога је људска страдања добровољно претрпео, да би саразмеривши се према нашој слабости, нас које је заволео саизмерио према Његовој моћи, и док је намеравао да се жртвује, давши Себе као откуп, остави нам други (Нови) завет: *Љубав своју дајем вам*. Која је ова (љубав) и колика је? За сваког од нас је положио душу (живот) као нешто највредније од свега. Исто захтева од нас да чинимо једни другима. Ако, пак, дугујемо душе (животе) својој браћи и исти такав договор смо склопили са Спаситељем, зар ћемо још задржавати ствари овога света, јадне и туђе и пролазне, чувајући их у ризницама? Хоћемо ли једни другима ускраћивати оно што ће ускоро огањ прогутати? Божанствено и са болом вели Јован:

³² Ὁ δὲ, ὡς ἔοικεν, μόνος ἡμῖν τοῖς νηπίοις τὸ γάλα τῆς ἀγάπης χορηγεῖ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 6; PG 8, 301B. Потребно је напоменути да у наставку овог текста Климент ће ово „млеко љубави“ да назове и „логосним млеком“, кроз које се узраста и напредује у спасењу. Такође, види: Ὡς ἀρτιγένητα βρέφη, τὸ λογικὸν γάλα ἐπιπόθησατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῇτε εἰς σωτηρίαν. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 6; PG 8, 301BC.

³³ Исто.

³⁴ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 6; PG 8, 301BC.

*Ко не љуби брата јесте човекоубица. семе Каиново, скот ђавољев, милост Божанску нема, наду у најбоље ствари нема, бесемен је, бесплодан је, није лоза увек живог наднебеског чокота, сече се и очекује не-прожидирући огањ*³⁵.

Основни закључак, који бисмо могли, после свега наведеног извући јесте да се савршена љубав Божија према човечанству првенствено показала и разоткрила у Личности Христовој, у Христу. И то баш онако, као што је овде Климент Александријски децидно подвукао и нагласио говорећи да је Сâм Јединородни Син Љубав Божија. У наведеном пасусу видели смо да Христос установљава и предаје један „нови“ завет, који је завет љубави Његове, говорећи: *Љубав своју дајем вам*. Наиме, Христос дајући људима своју љубав, љуби људе као што Отац Њега љуби. Нема никакве разлике између љубави Очевој према Њему и Његове према нама. „Као што Отац љуби мене, и ја љубим вас; останите у љубави мојој“ (Јн. 15, 9). Бог Отац објављује Своју љубав према свету и човеку управо кроз послање и Оваплоћење Свога Јединородног Сина. Климент управо о томе говори када вели да „Сâм Бог јесте Љубав и кроз љубав нам постаде видљив“³⁶, односно постаде нам видљив и пројави се кроз Своју оваплоћену љубав, која јесте Оваплоћени Син Божији Исус Христос, Који нам објави Оца Свога и љубав Његову. Према томе, Син Божији је постао човек, живео у човеку и кроз човека, да би и ми могли живети кроз Њега и у Њему. Бог Своју љубав према човеку показује у томе што је Син Његов Возљубљени се оваплотио и постао у историји истински и савршени Човек и Богочовек³⁷. Исто тако, слободно можемо рећи да и човек показује своју љубав према Богу у томе што се као слободно и „богољубиво биће“ труди да благодатно живи, обожујући се у Христу.

Климент Александријски веома проницљиво запажа да је Логос истински и неприкосновени узрок свих наших добара, од Којега смо научени добром начину живота и Који нас упућује и води у вечни живот. Овде примећујемо да Климент Александријски још пре Кападокијаца, Дионисија Ареопажита и Максима Исповедника експлицитно говори о три врсте постојања или три начина живота, која се човеку дарују од Бога, кроз Логоса Божијег. Логос Који је све створио, открио се на почетку као Створитељ самог живота (*τὸ ζῆν*), потом се појављује као Педагог и поучава као Учитель добром животу (*τὸ εὖ ζῆν*), да би напоследку као Бог човеку подарио вечни живот (*τὸ αἰεὶ ζῆν*)³⁸. Дакле, Оваплоћени Логос Христос, човеку из љубави дарује живот, затим добар живот, као и вечни живот и вечно постојање. Христос човека љубављу води и доводи до оног чудног

³⁵ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος* 37, ΕΠΕ 129, 576-578. Превод (и смисаона допуна) аутора. Атанасије Јевтић наводећи и коментаришући овај Климентов пасус каже следеће: „Рекосмо да је ово, по нама, најблискије, а додајемо: и најбогословскије дело Климентово, зато смо и навели из њега овај песничко-богословски одломак, налик на сличне текстове Григорија Богослова и Симеона Новог Богослова. У том одељку уједно се може видети и Климентово богословље, проткано вером и љубављу према Богу Љубави – Оцу, и Сину Љубави...“ (Јевтић 2015, 343).

³⁶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*; PG 9, 641CD – 644A.

³⁷ Исус Христос означава само име Личности, Која улази у историју као Богочовек (савршени Бог и савршени човек). Наиме, ова историчност Личности Христове одмах упућује на његову богочовечност, и то у мери, у којој ова реална историчност објављује, открива и манифестује (као значење и као дело) један личн(осн)и начин односа, који истовремено представља и начин постојања и начин познања. Овај специфичан и слободан начин означавамо и називамо у (богословском) језику са речју: љубав. Нешто подробније о овоме види: Γιανναρῆς 1999, 87.

³⁸ *Ὅτι ὁ Λόγος, ὃς ἦν πρὸς τὸν Θεόν, Διδάσκαλος ἐπεφάνη, ᾧ τὰ πάντα δεδημιούργηται. Λόγος ὁ καὶ τὸ ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχών, ὡς δημιουργός, τὸ εὖ ζῆν ἐδίδαξεν ἐπιφανείς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ αἰεὶ ζῆν ὕστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ.* Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας* 1; PG 8, 61C.

и чудесног духовног преображаја, где се на самом крају, опет благодарећи љубави Божијој у Христу, налази и сам крајњи исход и циљ свеобухватне историје постојања човека и твари, а то је вечни живот као истинско постојање у Богу.

Узајамност љубави – човекољубље и богољубље

У контексту Климентовог става да је Бог створио човека који је апсолутно достојан Божије љубави, јер га Бог истински љуби, можемо додати да је човек без икакве сумње слободни избор Божије воље, жеље и љубави. Међутим, претходно смо разматрали како Бог дарује благодатну силу љубави да би човек могао слободно и из љубави да одговори на Божији љубавни позив. Христове заповести о љубави према Богу и према ближњем се остварују првенствено помоћу божанске благодатне силе, која нам омогућава да своје биће и своју унутрашњост облагодатимо слободом и љубављу, како би изградили унутарњи духовни склад, из кога произилази и сам чин остварења и испуњења задатих заповести. Сасвим је у праву, Павле Евдокимов, када вели да „Божји ауторитет није нека наредба која се намеће одозго, то је скривено деловање Божје, не на човека споља, него унутар њега“³⁹.

У контексту Климентовог разумевања благодатног дара љубави Божије и даривања истог створеном човеку, ради његове пријемчивости и могућности учествовања и партиципирања у истом, примећујемо одређени паралелизам и двострукоост. Климент у дијалошком тону истиче и наглашава круцијални однос између божанске благодатне љубави и човекове пријемчивости на исту. Да бисмо све ово разумели у контексту антрополошке мисли Климента Александријског потребно је повезати и довести у блиски однос следеће ствари. Наиме, као што је „човек логикос“ пријемник Божанског Логоса, тако исто је Бог човеку, на самом почетку, удахнуо благодатни дар љубави Божије (*τὸ φίλτρον*) да буде својеврсни рецептор Божанског филоса, односно Божанске љубави. У свему овоме видимо да је Човекољубиви Бог створио првог човека Адама, којег је сврхосходно и циљано обдарио и духовно оснажио својим логосом и *φίλτρο*-ом, односно разумом и љубављу. Могли бисмо рећи, Бог га је почаствовао својим екслузивним благодатним даровима, неопходним за његово спасење: разумом (слободом)⁴⁰ и љубављу. Надаље, могли бисмо предочити следећа два веома важна запажања која се могу извући из Климентовог учења о стварању човечанства. Прво запажање јесте да се у његовом теолошком дискурсу често истиче љубав Божија и наглашава сама чињеница да је Бог Човекољубив⁴¹, односно да је Он једини истински Човекољубац. Исто тако, паралелно и експлицитно се наводи и да је Логос човекољубив⁴². Климентово учење о Логосу, исто

³⁹ Евдокимов 1993, 101.

⁴⁰ Панајотис Димитропулос (Παναγιώτου Δημητρίου) говорећи о Климентовој антропологији сматра да оно „по икони Божијој“ у човеку налази се у логосној природи човека, а главна карактеристика тога јесте слобода човекова. У том контексту, заступа и мишљење да слобода и разум сапостоје. Види: Δημητρίου 1954, 38: *Ὡς λογικὴ φύσις ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος, διότι ἐλευθερία καὶ λογικὸν συνυπάρχουσιν*. Детаљнију и подробнију анализу слободе код Климента Александријског види: Νικολάου 1981.

⁴¹ Панајотис Христу (Παναγιώτης Χρῆστου) у контексту Климентове педагогије посебно истиче и подвлачи следећа два начела: човекољубље и љубав. Ова два начела су заменили онај страх који је раније неприкосновено владао у васпитању и одгоју Јевреја. Уп. Χρῆστου 1991, 779: *Ἡ φιланθρωπία καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Λόγου παιδαγωγίας, αἱ ὁποῖαι ἀντικατέστησαν τὸν φόβον ὁ ὁποῖος διεῖπε τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν Ἰουδαίων*.

⁴² *Φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Θεός, φιλάνθρωπος ἄρα ὁ λόγος*. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'* 8; PG 8, 325C.

тако показује да је Логос разум, али је Он истовремено и сама Љубав Бога Оца. Претходно смо већ нагласили да се кроз и у Оваплоћеном Богу Логосу показа и објави посебна љубавна симпатија према нама Бога Оца. Климент говорећи да Бог Отац предвечно рађа из Себе Плод (Сина), који је рођен из чисте љубави, јасно тврди да је и сам тај Рођени Плод (Бог Син), уствари, сама Љубав⁴³. А друго запажање би било да Климент истиче и објашњава да је Бог саздао човека као једно посебно и јединствено биће. Према Клименту, ова тврдња је истинита због тога што Бог човека воли много више од свих других, и као такав, *човек је најбољи од свега створеног од Њега (τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων)*⁴⁴. Човек је створен да одсликава, иконизује и подражава Бога у љубави, да учествује и заједничари у љубави Божијој, у Христу, тј. да буде, како то овде посебно истиче Климент Александријски, „богољубиво биће“ (*φιλοθεδὸν ζῶον*)⁴⁵. Овде се више него јасно показује та круцијална повезаност и узајамност љубави Бога и човека, односно Божијег човекољубља и човековог богољубља, између Бога Човекољубца и човека као „богољубивог бића“⁴⁶.

У свему овоме, очигледно постоји извесна подударност и одређена повезаност, о којој нам конкретно говори Климент Александријски. Наиме, он наглашава да су Бог и човек, на веома специфичан и чудан начин, подударни и слични. У том смислу, Климент ће изнети заиста једну смелу тврдњу, која гласи, да је: „добар муж (човек) по својој души боголик и богусличан, а опет, пак, да је Бог човеколик“⁴⁷. Ово нас подсећа на нешто што ће доста касније да устврди Свети Максим Исповедник говорећи да Бог и човек, на један чудан и невероватан начин, представљају парадигме један другоме. „Каже се да су Бог и човек један другоме парадигме (обрасци): и толико се Бог из човекољубља човеку учовекује (очовечеује), колико човек може себе Богу кроз љубав да обожи“⁴⁸. Овде, као што се да лако приметити, главна спона између Божанског човекољубља и човековог богољубља је свакако љубав и то Сама Љубав Божија, Која се савршено пројавила у Оваплоћеном Логосу Божијем, у Христу.

Дакле, у свему овоме видимо да Бог који засигурно превазилази сву своју творевину, свакако и човека, иако са једне стране је недокучив, несхватљив, непознатљив и неизрецив, ипак пристаје да из љубави постане доступан човеку и његовом ограниченом разуму. Он постаје човеку не само доступан, не само сличан и човеколик, него Својим Очовечењем постаје потпуни и савршени Човек. Климент када казује о Очовечењу Бога Логоса прибегава очигледним паралелизмима и двојствима, што јасно показују и следеће његове речи: „Бог у човеку, али и човек је бог, а Посредник (Оваплоћени Логос) извршава вољу Очеу. Јер је Посредник Логос заједнички обаdwоме (Богу и људима), Син је Божији и Спаситељ пак људи, служитељ Божији и наш Педагог“⁴⁹.

⁴³ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*; PG 9, 641C.

⁴⁴ Πολὺ δὴ πλεόν τῶν ἄλλων ἀγαπήσει τὸν ἄνθρωπον, εἰκότος, τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 8; PG 8, 325B.

⁴⁵ *Φιλοθεδὸν ζῶον*. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Α'*, 8; PG 8, 325B.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Καὶ θεοειδὴς καὶ θεοεἶκελος ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ κατὰ ψυχῆς ὃ τε αὖ Θεὸς ἀνθρωποειδής. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς ΣΤ'*, 9; PG 9, 293B.

⁴⁸ Ἀλλήλων εἶναι φασὶ παραδείγματα, τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τοσοῦτον τῷ ἀνθρώπῳ τὸν Θεὸν διὰ φιλανθρωπίαν ἀνθρωπίζεσθαι, ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν τῷ Θεῷ δι' ἀγάπης δυνηθεὶς ἀπεθέωσε. Максим Исповедник, *Амбигва 10*; PG 91, 1113B.

⁴⁹ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Γ'*, 1; PG 8, 557A. Климент сматра да само Христос може да васпостави правог и истинског човека, само је Он истински и католичански Педагог, који успоставља нови хришћански хуманизам. Само у Христу се на прави начин поставља, проширује и обогаћује антрополошко и хуманистичко питање, јер само у Христу, човеку је могуће да постане

Климент Александријски, у контексту Оваплоћења Логоса, посебно истиче и два неприкосновена добра (љубав и бесмртност), које је Логос подарио човеку, оваплоћујући се и боравећи у телу као истински Човек. Климент карактеристично вели да телесно има обличје слуге, а о томе говори апостол Павле, када за Господа каже: „Који будући у обличју Божијем, није сматрао за отимање то што је једнак са Богом. Него је себе понизио узевши обличје слуге, постао је истоветан људима, и изгледом се нађе као човек“ (Фил. 2, 6-7). Ово обличје слуге је овде повезано са узимањем тела (телесног), тј. истоветно је са спољашњим човеком. Међутим, ово преузимање тела је имало своју посебну сврху, коју Климент образлаже на следећи начин: „Сам Милостиви Бог ослободио је тело пропадљивости, лишивши га смртоносног и горког робовања, оденувши га непропадљивошћу, обухвативши га самим најсветијим украсом – бесмртношћу“⁵⁰. Поред овог изузетног добра (бесмртности или непропадљивости) које се дарује људима, Климент наглашава да постоји и друго неприкосновено добро у људима, а то је љубав⁵¹. Колики значај се придаје и приписује самој љубави као неприкосновеном добру међу људима, може да се види и по томе што Климент љубав назива небеском храном и логосним хранењем⁵². Наиме, љубав представља неопходну небеску и логосну храну која људима долази са неба и која служи за духовно изграђивање и правилно узрастање човека.

У својој антрополошкој мисли Климент Александријски се залаже за обнову и реинтеграцију човека, али она се може остварити само кроз Посредника, а Који је уједно Бог, Логос, Спаситељ и сама љубав Божија. Укратко речено, реинтеграција човека се може остварити само уз помоћ и посредовање љубави Божије, односно у оваплоћеној љубави Његовој, у Оваплоћеном Логосу Очево, у Христу. Према томе, љубав као највеће и неприкосновено добро које је предато човеку, уједно представља и врхунски интегришући фактор реинтеграције човека. Ово је био разлог због чега и апостол Павле вели: „А поврх свега тога обуците се у љубав, која је свеза савршенства“ (Кол. 4, 14). Дакле, љубав представља само спасење човека, под условом, да се пројављује као слободно и љубавно сједињење са Богом у Христу. Ово се дешава конкретно љубавним деловањем и истином, како то истиче Климент Александријски позивајући се и на апостола Јована који каже: „Дјечице моја, не љубимо речју, ни језиком, него делом и истином. И по томе знамо да смо од истине“ (1 Јн. 3, 18-19). Климент, исто тако, саму љубав изједначава и са побожношћу, односно са конкретним начином живота по Богу и у Богу, тврдећи да ако кажемо „Бог је љубав, онда је љубав и побожност (живот по Богу)“⁵³. Позивајући се на апостола Јована, Александринац наводи да „у љубави нема страха, него савршена љубав изгони страх напоље“ (1 Јн. 4, 18), као и познати пасус: „јер ово је љубав Божија - да заповести Његове држимо“ (1 Јн. 5, 3). Климент износићи разна мишљења о томе шта је све љубав, наводи и следеће занимљиве тврдње. „Ово је љубав, да љубиш Бога и ближњег. Она (љубав) узводи на неизрециву висину. Љубав покрива мноштво грехова. Љубав све подноси, све трпи, љубав нас сједињује Богу, увек чини све у једномислију, у љубави се усавршавају сви изабраници Божији. Без љубави ниједан (нико) није благопријатан Богу“⁵⁴.

„заједничар божанске природе“. О истинском хришћанском хуманизму по Клименту Александријском нешто више види: *Μακρογαννοπούλου* 1979, 77-84.

⁵⁰ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Γ'*, 1; PG 8, 557AB.

⁵¹ Исто.

⁵² Ἀγάπη δὲ τῶ ὄντι ἐπουράνιός ἐστιν τροφή, ἐστίασις λογική. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς Β'*, 1; PG 8, 385C.

⁵³ Εἰ δὲ „ἀγάπη ὁ Θεός“, ἀγάπη καὶ ἡ θεοσέβεια. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς Δ'*, 16; PG 8, 1308A.

⁵⁴ Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Αὕτη εἰς τὸ ἀνεκδιήγητον ὕψος ἀνάγει. Ἀγάπη

Полазећи од свих изречених и наведених тврдњи, суштински је важно нагласити и посебно обратити пажњу на саму неопходност упражњавања тзк. узајамне и међусобне љубави, односно практиковати насушну потребу љубавне синергије или садејства Бога и човека. Наиме, Бог је љубав и први се открива и бива познат првенствено љубављу, односно открива се свима онима који имају љубави у себи и који Њега искрено љубе⁵⁵. Ово је и разлог због чега Климент тврди да је потребно да постанемо Богу блиски (своји) кроз љубав Божију, да бисмо тако могли сагледавати слично са сличним (*ἵνα δὴ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ θεωρῶμεν*)⁵⁶, слушајући саму реч истине искрено и чисто, исто онако као што и деца нас слушају са поверењем. Климент је недвосмислен у ставу да се са Богом треба сјединити узама Божанске љубави да би уподобљавајући Му се у љубави и непорочности, созерцавали његову бесконачну светост. Према Клименту, Бог је љубав, па због тога му је посебно мило и драго да ту љубав дели и види у нама. Йубав је, дакле, толико важна и преузвишена да је уистину „чиста ствар“, и као таква једина је достојна Бога, док само деловање љубави, није ништа друго, до даривање, предавање и преношење (*ἡ μετάδοσις*) исте⁵⁷.

Већ смо претходно нагласили да се стварање човека и света догодило из преизобилне љубави Божије, због Његове воље и жеље да створени свет прикључи и присаједини Свом Блаженом животу и љубави. Из свега овога видимо, да Бог ствара човека из слободе и љубави, из дубоке и немерљиве жеље да своја створења учини заједничарима и причасницима својих добротинастава⁵⁸. Овде говоримо о изобиљу љубавне доброте Божије. Говоримо о заједничарењу као слободној заједници живота Божије са човеком, која се обично тумачи и представља као искуство преизобилне „љубави Божије“. Можемо слободно рећи да љубав и јесте најважније искуство у животу једнога човека. Наиме, већ смо напоменули да се ради о искуству узајамне међуличносне љубави, о љубави која иде у оба смера, о љубави Бога према човеку и љубави човека према Богу. Међутим, потребно је нагласити да ова љубав има свој почетак и извор у човекољубивом Богу. Бог је први заволео нас стварајући нас својом слободном вољом и љубављу, а у Јединородном Сину се даје да буде познат у једној слободној личносној и љубавној заједници. Дакле, Бог се људима открива и предаје у Христу, у љубави божјијој, ка којој се човекова душа и срце уздижу и у којој се сједињују са Богом. Климент Александријски на једном месту директно се позивајући на *посланицу Римљанима* апостола Павла вели да „се љубав Божија излила у срца наша Духом Светим који је дат нама“⁵⁹. Наиме, Бог показује највећу љубав Своју према нама, у Христу Господу, Који је умро за нас и Који је Себе дао „за живот света“. Према томе, Бог први излази из Себе и открива се као неизрециво човекољубље, као неизмерива љубавна доброта, као велики ревнитељ искључиво слободног, љубавног и личносног односа. У овом узајамном љубавном односу и заједничарењу, сасвим је јасно,

καλύπτει πλῆθος ἀμαρτιῶν. Ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ, ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ διχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον τῷ Θεῷ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Δ', 18; PG 8, 1320AB. Познато је становиште Библијске антропологије да је човек у Христу уздигнут до божанских висина и неслушених димензија, што се може окарактерисати као хришћански антрополошки максимализам. О томе више види: Перић 2015, 63-66.

⁵⁵ *Ἀγάπη δὲ ὁ Θεὸς, ὁ τοῖς ἀγαπῶσι γνωστός. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Ε', 1; PG 9, 28B.*

⁵⁶ *Καὶ χρη̅ ἐξοικειοῦσθαι ἡμᾶς αὐτῷ δι' ἀγάπης τῆς θείας, ἵνα δὴ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ θεωρῶμεν. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Ε', 1; PG 9, 28B. Уп. Поурнара̅ 1981, 73.*

⁵⁷ *Ἀγάπη μὲν οὖν χρη̅μα καθαρὸν καὶ τοῦ Θεοῦ ἄζιον, ἔργον δὲ αὐτῆς ἡ μετάδοσις. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγὸς Β', 1; PG 8, 388B.*

⁵⁸ О овоме подробније и директније говориће после Климента Александријског Свети Григорије Ниски у свом познатом антрополошком делу „Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου“ (PG 44, 125-256).

⁵⁹ *Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Β', 22; PG 8, 1084B. Уп. Рим. 5, 5.*

да не постоји само кретање и делање Бога према човеку, већ засигурно треба да постоји и слободно кретање богољубивог човека према Богу и то као динамички, делатни и спасавајући одговор на љубав Божију. Ово се назива садејство или синергија (*συνέργεια*) човека са делањем тј. енергијом Бога. Управо ова богочовечанска сарадња Божанске благодати, слободе и љубави прожима све ступњеве заједничарења Бога и човека.

У вези са овим, нарочито је важно још нагласити да предавање љубави Божије и благодатних дарова јесте дело Божије, док њихово прихватање и умножавање јесте заједничко дело Божије и наше. Оно се остварује кроз сарадњу и синергију Његове благодати и наше слободе и љубави. Овде је потребно истаћи да љубав Божија не познаје поделе и изборе, али је свакако потребно напоменути да сама пријемчивост људи за божанску благодат није некакво статично и пасивно стање, већ је изузетно динамично. Оно у великој мери зависи од вољног и љубавног одговора на божанску љубав, а стиче се кроз слободну и прилежну подвижничку борбу, кроз коју се пројављује и отеловљује човекова љубав према Богу. Поново долазимо до оне узајамне љубави између Бога и човека, која чини невероватне ствари, а које су често и несхватљиве за људски разум. Овде још једном долазе до изражаја Климентова тврдња о усађеном љубавном удахнућу у човеку (*τὸ φίλτρον*), а на основу истога, имамо неопходно и спаситељно повезивање кроз љубав Бога и човека. Наиме, овде имамо пројављивање саме истине о могућности слободног, љубавног и благодатног учествовања у божанском начину постојања, што уједно представља предуслов и претпоставку за исправно утемељење и разумевање саме истине човековог постојања. Према томе, благодатни дар љубави Божије (*τὸ φίλτρον*) који је удахнут и дарован човеку на самом почетку, као главна претпоставка љубавног повезивања човека са Богом „узама божанске љубави“, представља без икакве сумње, онтолошки темељ истинског човековог постојања и сада и у вечности. Човек када је у љубави Божијој, он се никако не може детерминисати временом и простором⁶⁰, нити својом створеном и палом природом, него се спасавајућим узама божанске љубави одржава и истински постоји вечно у присуству Божијем. Ерик Озборн (Eric Osborn) у својој студији о Клименту Александријском⁶¹ јасно излаже и дословно понавља Климентов став да љубав није жеља љубећег, већ слободни љубавни однос наклоности и присвајања, који се налази у јединству вере. Свакако, да је овај љубавни однос слободан и независан од сваког времена и простора⁶². С друге стране, свака друга љубав која се не ослања и не партиципира у љубави Божијој, на крају се показује као привремена, не-савршена и пролазна, иако на први поглед може и да има нека спољашња својства љубави, она се засигурно неће пројавити као истинита и вечно постојећа љубав. У том смислу, човек само када партиципира и заједничари у љубави Божијој, која му је неизоставно дата да представља „филтер“ (*τὸ φίλτρον*), основу и темељ за сваку другу љубав, само тада се човек теолошки исправно позиционира, инвестирајући себе у перспективу истинске и католичанске љубави, која једина има праву и истинску моћ да поново успостави јединство човечанске природе у Христу.

Закључак

И на самом крају, можемо закључити да је тајна љубави заиста надумна тајна. Бог је љубав и љуби своја створења, а посебно човека на савршен начин. Човек, пак, као

⁶⁰ Karavites 1999, 170.

⁶¹ Osborn 2005, 254: *Love is not desire, but a relation of affection and appropriation which is found within the unity of faith and is independent of all time and place.*

⁶² *Ὁὐ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ ὁρεῖς τοῦ ἀγαπῶντος ἡ ἀγάπη, στερκτική δὲ οἰκείωσις, εἰς τὴν ἐνότητά τῆς πίστεως ἀποκατεστηκυῖα τὸν γνωστικόν, χρόνον καὶ τόπον μὴ προσδεόμενον.* Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* ΣΤ', 9; PG 9, 293CD.

„икона“ Божија и он треба да опонаша и подражава Бога у љубави. Наиме, љубав неизоставно привлачи Бога и човека ка једном узајамном покрету, чинећи Бога истинским Човекољупцем и човека истинским богољупцем или како каже Климент Александријски, „богољубивим бићем“ (*φιλοθεὸν ζῶον*)⁶³. На тај начин, љубав чини Бога човеком и човека богом. Претходно смо нагласили како је Јединородни и Возљубљени Син Очево, из љубави према човеку, постао „оваплоћена љубав“, поистоветивши Себе са објектом своје љубави – човеком. Према томе, Господ је љубављу сишао са небеса, обукао се у човекову плот и поднео је добровољна страдања⁶⁴, управо да би човека спасао, показујући му и учећи га истинитој и безусловној љубави Божијој. Свети Максим Исповедник о томе карактеристично вели: „А најтајанственије од свих тајни јесте то што је Сām Бог из љубави уистину постао човек, примивши плот обдарену умном и словесном душом, и што је, не претрпивши никакву измену, у Себе примио страсти (човечанске) природе, да би спасао човека и да би нама људима даровао Себе као образац врлине и живу икону благовољења и љубави према Њему и једних према другима, која је у стању да све (људе) усмери ка неопходном узвраћању (љубави)“⁶⁵. Наравно, потребно је истаћи да је Божија љубав вечна, непролазна, безусловна, неизмерна и безгранична. Свети апостол Павле учи да треба ићи путем спасења, искључиво и само помоћу љубави. Овај пут спасења и познања Бога кроз љубав Божију, односно кроз љубав Божију у Христу, толико је значајан и спасоносан, да је постао неизоставан и да премашује све остало. Потребно је још напоменути да се човек не спасава само кроз добродетељи и врлине, да не спасава себе кроз разна дела љубави, већ је права истина да Сām Бог у Христу спасава човека посредством благодати и љубави. Исто тако, потребно је подвући да сва могућа добра дела и врлине не представљају некакво средство трампе или откупа за благодат и спасење, већ представљају ону неопходну и органску пројаву и оваплоћење истинске љубави и „жарке жеље“ за Богом, као и унутарњу носталгију и неутољиву жеђ за Богом, од стране богообразног и по природи богоуслереног и богољубивог бића као што је човек.

Из свега претходно предоченога, закључујемо да није само разум (словесност, слобода) оно што одваја човека као Божије створење од животиња, као и од целокупне творевине, него је то и чињеница, да Бог једино човека ствара „по икони“ Божијој, тј. ствара га са раг excellence божанским даром љубави (*τὸ φίλτρον*). Према томе, човек је створен из љубави и за љубав, створен је да буде слободно биће љубави Божије. Наравно, требало би још напоменути да се Бог непрестано човеку нуди, „стоји му на располагању“, искрено и из љубави жели да му се открије, да му се преда, да се са њим сједини и да буде у слободној и љубавној заједници, али га ни у једном тренутку, ни на шта не приморава. А то је због тога, што се божанска сила и моћ налази управо у „сили љубави“, а божанска љубав засигурно жели слободу вољенога. Са друге стране, ова дарована способност и могућност да људи искрено љубе и воле Бога и друга бића, да истински заједничаре и учествују у љубави Божијој, свакако уздиже човека као божанску икону, изнад сваке друге творевине. Међутим, без обзира на све ове божанске дарове и способности, човек је сакрешши, човечанство је пало, и то на један доста нижи подљудски ниво, бивајући тако у великој опасности и идући ка самом непостојању. Због тога је човечанству било насушно потребно искупљење и спасење, које је било могуће остварити - да то још једном нагласимо и поновимо - једино и само спасоносном љубављу Божијом у Христу.

⁶³ Πολὸν δὴ πλεον τῶν ἄλλων ἀγαπήσει τὸν ἄνθρωπον, εἰκότος, τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων καὶ φιλοθεὸν ζῶον. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγὸς Α', 8; PG 8, 325B.

⁶⁴ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; PG 9, 641C.

⁶⁵ Максим Исповедник 2020, 473.

Литература

Примарни извори

- Григорије Ниски (2016): *Догматски списи 1*, прев. С. Јакшић. Нови Сад: Беседа.
- Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*. PG 44, 125-256.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴν*. PG 62, 9-176.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλλήνας*. PG 8, 45-245.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς*. PG 8, 247-684.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Οἱ Στρωματεῖς*. PG 8, 685 – PG 9, 602.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*; PG 9, 603 – 652.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως (1992): *Ἄπαντα τὰ ἔργα 1*, ΕΠΕ 112, μεταφράσις Παναγιώτη Κ. Χρήστου. Θεσσαλονίκη: Πατερικαὶ ἐκδόσεις „Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς“.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως (1996): *Ἄπαντα τὰ ἔργα 4*, ΕΠΕ 129, μεταφράσις Ἰγνάτιο Σακαλή. Θεσσαλονίκη: Πατερικαὶ ἐκδόσεις „Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς“.
- Максим Исповедник (2017): *О разним недоумицама*, прев. С. Јакшић. Нови Сад: Беседа.
- Максим Исповедник (2020): *Догматски и полемички списи. Посланице*, прев. С. Јакшић. Нови Сад: Беседа.

Секундарна литература

- Behr, John (2000), *Asceticism and Anthropology in Irenaeus and Clement*. Oxford Early Christian Studies, Oxford: University Press.
- Вишеславцев, Борис (2007): *Вечно у руској философији*, прев. Д. Аранитовић. Београд: Логос.
- Γιανναρᾶς, Χρῆστος (1999): *Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρρητο. Τὰ γλωσσικὰ ὅρια ρεαλισμοῦ τῆς μεταφυσικῆς*. Ἰκαρος.
- Δημητροπούλου, Παναγιώτου Χ. (1954): *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*. Ἀθῆναι.
- Евдокимов, Павле (1993): „*Луда*“ љубав Божја. Манастир Хиландар: Света Гора Атонска.
- Φαράντου, Μέγα (1971): *Περὶ δικαιοσύνης Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως. Συνστηματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ἔργον Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως*. Ἀθῆναι.
- Χρήστου, Παναγώτη Κ. (1991): *Ἑλληνικὴ Πατρολογία. Γραμματεία τῆς περιόδου τῶν διωγμῶν*. Τομος Β΄. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός οἶκος Κυρομάνος.
- Νικολάου, Θεοδώρου ΣΤ. (1981): *Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα*. Θεσσαλονίκη.
- Јевтић, Атанасије (2015): *Патрологија. Црквени Оци и писци прва три века историје Цркве*. Књига прва. Београд –Требиње - Лос Анђелес: Епископије Захумско-Херцеговачка и Западно-Америчка. Православни Богословски факултет Београдског универзитета.
- Karavites, Peter (Panayiotis) (1999): *Evil, Freedom and the Road to Perfection in Clement Alexandria*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Керн, Кипријан (2012): *Антропологија Светог Григорија Паламе*, прев. Ђорђе Лазаревић. Краљево: Епархија Жичка.
- Krstić, Danilo (2012): *On Divine Philanthropy. From Plato to John Chrysostom*, edited by Bishop Maxim Vasiljević. Los Angeles: Sebastian Press.

Lilla, Salvatore R. C. (1971): *Clement of Alexandria. A Study in Christian Platonism and Gnosticism*. Oxford University Press.

Μαντζαρίδη, Γεωργίου (1991): *Χριστιανική ήθική*. Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά.

Μαστρογιαννοπούλου, Ήλια (1979): *Οί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἄνθρωπος*. Ἀθήναι: Έκδόσεις „Ζωης“.

Μπαμπινιώτη, Γεωργίου Δ. (1998): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, μέ σχόλια γιά τή σωστή χρήση τῶν λέξεων*. Ἀθήνα: Κέντρο λεξικολογίας.

Osborn, Eric (2005): *Clement of Alexandria*. New York: Cambridge University Press.

Παπαδοπούλου, Στυλιανοῦ Γ. (1982): *Πατρολογία*. Τόμος Α΄. Έκδοση Β΄. Ἀθήνα.

Παпадопулос, Стилијан Г. (2012): *Од Апостолских ученика до Никеје. Патрoлогија I: Увод, II и III век*. Београд: ПБФ.

Перић, Дражен Н. (2015): *Теме хришћанске антропологије. Књига I. Прилози за ранохришћанску антропологију прва два века*. Београд: Православни богословски факултет. Институт за теолошка истраживања.

Πουρναράς, Νικ. Σ. (1981): *Ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ ἐν σχέσει πρὸς τήν σωτηρίαν κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα*. Ἀθήναι: Πουρναρά.

Σκουτέρη Κωνσταντίνου Β. (1998): *Ἱστορία Δογμάτων. Τόμος 1^{ος}. Ἡ Ὁρθόδοξη δογματικὴ παράδοση καὶ οἱ παραχαράξεις της κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*. Ἀθήνα: Έκδόσεις „Διήγηση“.

**THE GIFT OF GOD'S LOVE TO CREATED MAN: THE INTERPRETATION
OF THE EXPRESSION τὸ φῖλτρον BY CLEMENT OF ALEXANDRIA**

The paper discusses an interesting aspect of the anthropological thought of Clement of Alexandria. It is about Clement's comprehension and understanding of the gracious gift of God's love to created man, with special reference to the interpretation of the relevant expression τὸ φῖλτρον. God is love and He selflessly gives Himself to man, so that he can participate and share in the Divine loving way of being. Clement explicitly states that man is unique and loved by God and as such, he is certainly valuable and worthy of God and His love. The work examines the meeting of descending love of God and ascending love of man. It is about mutual love, God's love for man and man's love for God, love that goes in both directions, but always has its origin in a man-loving God, who gives it to a God-loving man. So Clement in a dialogic tone highlights and emphasizes the crucial relationship between divine love and man's receptivity to it. In all this, it is certain that a special role has God's indispensable and saving God's gift of love to man, which Clement of Alexandria characteristically calls – τὸ φῖλτρον.